

Over de betekenis van voorwerpen in de vroege jeugd

door J. M. H. Hagendoorn

Inleiding

De kinderpsychiater ziet zich vaak voor het probleem gesteld hoe gedragingen van kinderen te waarderen. Wat in de ene ontwikkelingsfase leeftijdsadequaat en passend bij die fase is, kan enkele jaren later in een pathologische richting zich ontwikkeld hebben. In de eerste levensjaren wordt de basis van de persoonlijkheid gelegd. Het is vooral interessant na te gaan hoe het kind in de loop van zijn ontwikkeling om leert gaan met zichzelf en de omgeving. Het is daarbij van groot belang dat de relatie tussen kind en moeder goed genoeg is. Eerst dan kan het kind belangstelling tonen voor anderen, zijn eigen lichaam en levenloze voorwerpen als bijvoorbeeld speelgoed, maar ook zijn transitional object.

De Ajuriaguerra (1980) schrijft hierover: 'Nécessaire à un moment donné, l'attachement préférentiel à certain objects, à certaines parties du corps propre ou du corps d'autrui détachées de l'ensemble, se retrouve tout au long de l'évolution infantile. L'Enfant se couche avec des objets ou des poupées, se caresse avec des tissus ou malaxe de l'ouate, odore des tissus ou des objets ayant une odeur particulière, il a besoin d'attouchements au niveau de certaines parties du corps propre ou de toucher celui de la mère sans que cela puisse être considéré comme pathologique, ni que cela conduise nécessairement au fétichisme de l'adulte'.

Sinds het onderzoek van Winnicott in 1953 staat het transitional object in de belangstelling. Pathologische vormen van gebonden zijn aan levenloze voorwerpen, waar De Ajuriaguerra op doelt (bijvoorbeeld de fetisj), uiten zich onder andere in het te lang vasthouden aan het

Schrijver was in opleiding tot kinderpsychiater in het Sophia Kinderziekenhuis en Zuigelingenkliniek te Rotterdam (hoofd afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie: prof. dr. J. A. R. Sanders-Woudstra) en is thans werkzaam in de RIAGG Rotterdam zuid-oost e.o.

transitional object. Daarnaast kan het kind een bijzondere betekenis aan het voorwerp verlenen. In dit artikel bespreek ik vooral het transitional object in de normale ontwikkeling. Dat de huid daarbij belangrijk is, zal in enkele overwegingen worden belicht. Tot slot zullen pathologische fenomenen (de infantiele fetisj en de verschijnselen bij borderline en autistische kinderen) ter illustratie beschreven worden.

Eerder heeft De Witte (1980) in dit tijdschrift een uitgebreid overzicht gegeven van de ontwikkeling van het transitional object. Enkele aspecten zal ik hier kort herhalen, in zoverre zij van belang zijn voor de illustratie van de gedachtengang. Het gaat mij namelijk om de separatie en de ego-ontwikkeling met betrekking tot levenloze voorwerpen. Impliciet ligt ook de vraag 'Is er een verband tussen de separatie, de ego-ontwikkeling en de rol die levenloze voorwerpen in de ontwikkeling spelen?' in het artikel besloten.

Het transitional object

Recent heeft een aantal auteurs een overzicht gegeven van de onderzoeken naar de betekenis van het transitional object (Hong 1978, De Witte 1980, Brody 1980). Zij allen verwijzen naar het onderzoek van Winnicott. Essentieel lijkt mij Winnicotts veronderstelling dat het transitional object als het ware staat tussen de externe (buiten het kind) en de interne (in het kind) werkelijkheid. Hij schrijft: 'From birth therefore the human being is concerned with the problem of the relationship between what is objectively perceived and what is subjectively concieved of, and in the solution of this problem there is no health for the human being, who has not been started off well enough by the mother'. Geleidelijk ontstaat er een gebied tussen binnen- en buitenwereld. Winnicott noemt dit een intermediair gebied. Het is een gebied tussen het zuiver subjectieve enerzijds en anderzijds het objectief waarnemen op basis van de zich ontwikkelende realiteitszin. Het is ook een 'area of experience' tussen orale erotiek en werkelijke relaties met personen uit de omgeving. De transitional objects en transitional fenomenen noemt Winnicott vertegenwoordigers van dit gebied. In het verdere leven speelt dit gebied een rol bij intensieve belevingen behorende bij religie, mythologie en spel.

Het transitional object lijkt de angst voor of een gevoel van dreigende separatie te verminderen. Het oorspronkelijke zachte object kan nog geruime tijd noodzakelijk blijven bij het naar bed gaan, eenzaamheid, zich pijn gedaan hebben of wanneer er een depressieve stemming dreigt. Bij het gezonde kind is er echter een geleidelijke overgang naar andere interessegebieden, welke tenslotte ook stand kan houden op momenten waar angst voor separatie of objectverlies dreigt. Het transitional object verliest dan voor het kind zijn betekenis.

Een en ander roept vragen op. Hoe lang kan het transitional object blijven bestaan? Hoe kan men de plaats van het transitional object

voorstellen? Is er meer over de overbrugging van de separatie te zeggen? Welke rol speelt het transitional object in de ego-ontwikkeling? Wanneer kan men van pathologische vormen in dit verband spreken? Er zijn onderzoekers geweest die enkele antwoorden gegeven hebben. Ik zal eerst deze gegevens vermelden en vervolgens stilstaan bij de rol die het transitional object speelt in de ego-ontwikkeling en de separatie.

Andere onderzoeksgegevens

Over het begin van de band met het transitional object zijn de onderzoekers het met elkaar eens. Het moet een object zijn waar het kind zich aan hecht voor het einde van het eerste levensjaar. Winnicott spreekt over de periode van 4 tot 12 maanden (Winnicott 1953, Busch en Nagera 1973). Sommige onderzoekers maken een onderscheid tussen een primair en een secundair transitional object. Het primaire transitional object ontstaat dan in het eerste levensjaar en het secundaire transitional object in latere levensfasen. Gaddini (1970) maakt nog een verder onderscheid in voorlopers (bijvoorbeeld de fopspeen) en vervolgens het transitional object. Over de duur van de band met het transitional object verschillen de meningen nogal. Minimaal 1 jaar moet de band echter bestaan (Busch en Nagera 1973, Hong 1978, Brody 1980). Brody meent dat de grens bij het tweede jaar gesteld moet worden; anderen nemen een langere periode.

Over de aard van het transitional object bestaat ook geen eensluidende mening. Enkele auteurs bedoelen bij transitional fenomenen: slaapliedjes, babbelen en andere geluiden, ritmische bewegingen of strelen van het kind en andere rituelen. Andere onderzoekers vatten alle verschijnselen samen onder de term transitional fenomenen en bedoelen dan primaire (een dekentje, stuk van een laken, kledingstuk of luier) en secundaire (zachte poppen, speelgoed – soms ook hard materiaal – en dieren) transitional objects.

Transitional objects worden vooral gebruikt bij het slapen gaan, in periodes van moe zijn of spanning, bij inactiviteit en uitstapjes. Wanneer het transitional object dan niet beschikbaar is, raakt het kind opgewonden en over zijn toeren. Veel onderzoekers beschrijven wat moeders in die situaties doen: bijvoorbeeld eerst weer naar huis terugrijden om het transitional object alsnog op te halen. Ook trekt men hieruit de conclusie dat het transitional object het kind méér kalmeert dan de moeder zelf.

Het transitional object wordt nogal eens gebruikt om tegen het gezicht te wrijven of bij het slapen gaan tegen het gezicht te houden. De tactiele component wordt dan als belangrijker gezien dan de geur die eraan zou zitten (Winnicott 1953, Stevenson 1954, Busch 1973, Busch en Nagera 1973, Hong 1978, Brody 1980). Het kind behandelt zijn transitional object met zorg en zal er zelden agressief mee omgaan (Stevenson 1954, Busch 1973). Over de functie kan men zeggen dat het

transitional object een adaptieve rol speelt in de verschillende ontwikkelingsfasen. De meeste onderzoekers gaan ervan uit dat een transitional object een gezonde ontwikkeling bevordert. Zij maken dan ook een onderscheid met de infantiele fetisj. Sperling (1963) is het daar niet mee eens. Zij meent dat transitional objects pathologische manifestaties zijn van een stoornis in de objectrelaties. Zij vraagt zich af of de moeder zulk een band met een levenloos voorwerp activeert. A. Freud (1965) meent daarentegen dat alle pogingen van de moeder de band met een transitional object te stimuleren zullen stranden wanneer deze niet passen in de ontwikkeling. Brody (1980) schrijft dat alleen een lange duur, na het tweede levensjaar, pathologisch is en ongunstig voor de verdere ontwikkeling. Bij de rol van de ouders wordt onder andere gewezen op de duur van de borstvoeding, de mate van fysiek contact, de sociaal-economische status, culturele subgroepen en rassenverschillen (zie o. a. Hong 1978 en Brody 1980). Litt (1981) stelt vast dat kinderen die op de kamer van hun ouders slapen, minder vaak een band hebben met een transitional object. De kwaliteit van de vroege moeder-kindrelatie wordt vanaf Winnicott door de meeste onderzoekers als de basis gezien voor de band met levenloze voorwerpen. Het transitional object is dan mogelijk een substituut voor of een equivalent van sommige componenten van het bemoederd worden en dan vooral het tactiele contact. In dit kader kan gewezen worden op het onderzoek van Provence en Ritvo (1961). Zij toonden aan dat kinderen in instituten in veel mindere mate en met minder inzet een band met levenloze voorwerpen vormen. Daar zal ik nog verder op ingaan, vooral ook omdat dit verband lijkt te houden met de vraag hoe het transitional object van belang is in de ego-ontwikkeling.

Het transitional object en de ontwikkeling van het ego

Brody (1980) gaat ervan uit dat de functie van het transitional object vooral is een bijdrage te leveren aan de vorming van het lichaamsego. Het transitional object ziet zij als een voorloper van later speelgoed met een dierlijke of menselijke vorm, om de taak van de ego-integratie te vervolgen. In 1953 schrijft Winnicott dat het transitional object een belangrijke rol in de ego-ontwikkeling speelt. Hij doelt dan vooral op voorlopers van het symbolisch denken, creativiteit en realiteitszin. Om de rol van levenloze voorwerpen in de ontwikkeling nader te belichten, vooral bij de ontwikkeling van het ego, lijkt de beperking tot het lichaamsego, zoals Brody die aanbrengt, een goed uitgangspunt. Freud (1923) wijst in 'Das Ich und das Es' erop dat het ego vóór alles een lichaamsego is. Het eigen lichaam, en dan vooral de oppervlakte is de plaats waar tegelijkertijd externe en interne sensaties plaatsvinden. 'The ego is ultimately derived from the bodily sensations, chiefly from those springing from the surface of the body. It may thus be regarded as a mental projection on the surface of the body, besides, as we have seen

above, representing the superficialities of the mental apparatus'.

Hoe kan dit gebied tussen binnen- en buitenwereld ontstaan? Freud zegt, tussen Es en buitenwereld. Spitz (1951) beschrijft het aldus: in de pasgeborene is het psychische systeem nog niet gedifferentieerd van het somatische systeem. Wat de psyche genoemd kan worden is nog zo vervloeid met het lichaam, dat Spitz er de term 'somatopsyche' aan geeft. In toenemende mate zullen psychische en somatische systemen van elkaar gescheiden raken. Stap voor stap splitst zich in de loop van de maanden een psychologisch besturingsapparaat van het 'somatopsyche' af. Dit besturingsapparaat is in het begin dus vooral lichaamsgebonden. Het wordt gekarakteriseerd door zijn organisatie, structuur en de kwaliteit van het bewustzijn. Het is de kern van wat het ego genoemd kan worden en aanvankelijk vooral een lichaamssego.

Wat kan men zich daarbij voorstellen? Lichtenberg heeft in 1981 een overzicht gegeven van het onderzoek naar de gedragingen van pasgeborenen. Een van zijn conclusies is dat de pasgeborene in de eerste levensweken informatie, binnengekomen door waarnemingen, kan classificeren naar twee categorieën, namelijk levend naast niet-levend en visueel naast auditief. Enkele voorbeelden: Wanneer de pasgeborene zijn moeder ziet of andere personen, opent hij de mond en tuit de lippen gedurende enkele seconden. Dit wordt begeleid door tong uitsteken en hoofd- en andere lichaamsbewegingen. Naar speelgoed kijkt de pasgeborene meer met voorlopers van grijpbewegingen, trappelen en in de mond stoppen. Lichtenberg wijst erop dat bij de ontwikkeling de capaciteit tot aanpassing en adaptie aan een veranderende omgeving van belang is. Een omgeving die, als het goed gaat, alleen al verandert doordat het kind groeit en zich ontwikkelt. Simpelweg zou men kunnen zeggen dat ervaringen georganiseerd worden tot egofuncties.

Interessant is het reeds genoemde onderzoek van Provence en Ritvo (1961) naar de effecten van deprivatie bij geïnstitutionaliseerde kinderen. Zij concludeerden dat de diverse delen van het ego-apparaat normaal uitrijpen zoals dat in de ontwikkeling verwacht kan worden. Zij worden echter niet geïntegreerd of op gewone wijze in dienst gesteld van de adaptie aan de omgeving. In andere woorden: de volgorde en tijdstabel zijn niet gestoord. Er is bij de onderzochte kinderen een tekort aan inzet en een gebrek aan initiatief. Zij pakken het speelgoed minder vaak vast en onderzoeken het onvoldoende. Voor het begrijpen van de betekenis van levenloze voorwerpen en hun rol in de ontwikkeling zijn hun hypothesen van belang: (1) het gebrek aan een goede balans tussen prettige en niet-prettige ervaringen in de vroege jeugd benadeelt het vastleggen in het geheugen van een voorwerp en de bijbehorende permanente bezetting; (2) door onvoldoende bezetting van het menselijk object vindt de verschuiving van 'inanimate' naar 'animate' ook niet op gewone wijze plaats; (3) het mechanisme van deze verschuiving op zich wordt eveneens onvoldoende gestructureerd en bezet.

De uitkomst van deze hypothesen is een zwak ego-apparaat met zwakke grenzen tussen binnen- en buitenwereld en een onvoldoende band met levende en levenloze objecten. Een goed bemoederd worden is dus belangrijk voor een goede ego-ontwikkeling, maar bepaalt ook de mate waarin het kind zich hecht aan een levenloos voorwerp.

Twee aspecten, het transitional object en de ego-ontwikkeling, zijn zo enigermate belicht. Vanuit een andere invalshoek, namelijk wat Freud schrijft over de sensaties in de huid, wil ik proberen meer zicht te krijgen op de rol en de betekenis van het transitional object in de ontwikkeling.

Lichaamsego en de huid

De structurering van de persoonlijkheid wordt dus onder andere bepaald door de scheiding van binnen- en buitenwereld. Ook de separatie van de moeder, als de eerste belangrijke persoon in de omgeving, is essentieel. In concrete zin is de huid het grensgebied bij uitstek in de separatie. Tactiele sensaties spelen daarbij een uitgesproken rol. Hoffer geeft in 1950 hiervan een prachtige beschrijving. Wanneer het kind zijn lichaam ziet, zo schrijft hij, wordt het lichaam gezien als ieder ander voorwerp. Geheel anders wordt het effect van waarnemen wanneer het kind zijn lichaam aanraakt. Dan vinden er twee waarnemingen tegelijkertijd plaats. Deze tweepuntswaarnemingen kan men zich gemakkelijk voorstellen. Bij aanraking nadert de hand actief een ander deel, dat passief de waarneming van het betast worden ondergaat. Het eigen lichaam aanraken betekent dat er twee waarnemingen van dezelfde kwaliteit plaatsvinden. Dit leidt tot afgrenzen en het onderscheid tussen het lichaam en wat de omgeving wordt. Op deze wijze lijkt de verdere afgrenzing van lichaam en buitenwereld en daardoor van 'zelf' en 'niet-zelf' of 'eigen' en 'niet-eigen' in psychologische zin bevorderd te worden.

Men kan zich nu afvragen of het transitional object hierbij een rol speelt. Het kind steekt immers, wanneer het zijn transitional object vasthoudt, vaak zijn duim in zijn mond. Het transitional object wordt dan in de vuist geklemd en met een puntje ervan wordt over het gezicht gewreven. Soms wrijft het kind ook met een vinger van dezelfde hand over wang, bovenlip of neus. Andere kinderen doen dit wrijven met de andere hand of draaien hiermee aan het haar. Deze activiteiten worden meestal uitgelegd in het kader van auto-erotiek, behorende bij of als restanten van de vroege jeugd. Op de een of andere manier, stel ik mij voor, moet er dan een verplaatsing van de aandacht naar de omgeving komen. Van deze auto-erotische activiteiten (de kinderen zijn vaak in zichzelf gekeerd, met weinig oog voor hetgeen er in de omgeving gebeurt) moet het kind meer gericht raken op zijn transitional object zou men kunnen zeggen, en dus meer op zijn omgeving. De tactiele componenten zullen dan een belangrijke rol spelen. Zij hebben immers

een auto-erotische functie en bevorderen de separatie.

Wanneer Freud spreekt over de sensaties in de oppervlakte van het lichaam, wijst hij op de huid. Enkele opmerkingen over de huid als orgaan kunnen de gedachtengang nader toelichten.

De huid is een zintuigorgaan, een beschermende zone en een orgaan voor expressie. De huid heeft belangrijke fysieke, fysiologische en psychologische functies. Het is het orgaan voor de aanpassing aan de binnen- en buitenwereld. De huid reageert op deze twee gebieden. Als zintuigorgaan heeft de huid speciale receptoren voor warmte en koude, pijn en tastzin. De huid is daardoor in staat niet alleen zichzelf te informeren, maar ook het gehele lichaam. Daarbij beschermt de huid tegen traumata, temperatuurveranderingen, vochtverlies, bacteriële en virale infecties en lichtabsorptie. Psychologisch gezien beschermt de huid tegen teveel binnenkomende pijnlijke of prikkelende stimuli en tegen een verlies van realiteitsgevoel. Door kwalitatieve veranderingen kan de huid gevoelens en affecten kenbaar maken. Dat zijn de expressieve en communicatieve functies. Uit het voorafgaande kan men gemakkelijk aannemen dat er overeenkomsten zijn tussen de huid en dat deel van de psyche wat het ego genoemd wordt (Holter 1961).

Lichamelijke sensaties, en met name door externe stimulatie, lijken van groot belang bij het tot stand komen van het lichaam in de zin van 'eigen' versus 'niet-eigen'. Kafka (1969) beschrijft een patiënte die haar lichaam als transitional object lijkt te behandelen. Het gaat om zich in de huid snijden. De patiënte was gedurende haar eerste levensjaar wegens een gegeneraliseerde dermatitis ernstig ziek. Maandenlang moest zij volledig ingezwachteld worden. Toen al krabde zij zich aan de huid. Kafka meent dat deze patiënte delen van de oppervlakte van haar lichaam behandelt alsof zij niet bezig is met de levende huid. Zij lijkt dus delen van de huid te beschouwen als 'niet-eigen' en dus de huid of gedeeltes daarvan te 'plaatsen' in hetzelfde gebied waar het transitional object van Winnicott gezien wordt, namelijk de intermediaire ruimte.

Tot dusver is er gesproken over de normale ontwikkeling. Na een korte inleiding over het transitional object werd de rol hiervan besproken in de ontwikkeling van het ego. Ook werd de separatie belicht vanuit het feit dat de huid de grens vormt tussen binnen- en buitenwereld. Door stimulatie van de huid, in relatie met het transitional object, wordt de separatie verder bevorderd. Pathologische fenomenen zullen nu aan de orde komen. Interessant zijn die gevallen waarin het kind en de volwassene vasthouden aan hun transitional object. Kan er dan nog wel gesproken worden van een transitional object? Eerder genoemde onderzoekers zijn op dit punt duidelijk: voor het kind neemt het transitional object in de normale ontwikkeling een steeds minder belangrijke plaats in, om tot slot geheel op te gaan in andere interessegebieden, behorende bij de volgende ontwikkelingsfasen.

De infantiele fetisj

Longitudinale studies beperken zich meestal tot één patiënte, zoals bij Roiphe en Galenson (1975). Zij beschrijven het beloop van de band met een transitional object en de overgang naar de infantiele fetisj bij een meisje. Zij en andere onderzoekers wijzen op stoornissen in de eerste levensjaren. Greenacre (1953) ziet een relatie tussen het fetisjisme en een foutieve ontwikkeling van het lichaamsbeeld. Zij definieert fetisjisme als het obligate gebruik van een, niet genitaal, voorwerp als onderdeel van de seksuele daad, zonder welke geen gratificatie bereikt kan worden. Zij is het met Freud (1905 en 1927) eens dat de fetisj staat voor de moederlijke fallus. Ook Roiphe en Galenson wijzen in 1973 op de rol die de fetisj speelt in de vorming van het lichaamsschema en met name de genitale toerusting van het lichaam. Zij leggen de nadruk op gebeurtenissen die de beleving van de lichaamsintegriteit kunnen ondermijnen. Een separatie van enige duur noemen zij als voorbeeld van zo'n trauma. Bovendien kan in de periode van de vorming van het lichaamsbeeld, door het zien van het geslachtsverschil de castratieangst zich voortijdig en in niet te hanteren mate voordoen. De fetisj is en wordt dan een afweer van de castratie-angst (Freud 1905 en Bak 1974). Sommige auteurs zien voorlopers of manifestaties van de toekomstige band met een levenloos voorwerp vaak al direct na het staken van de borstvoeding (Wulf 1949, Sperling 1963, Roiphe en Galenson 1973).

Misschien kan men het aldus zien: de fetisj is een in de ontwikkeling belangrijk gebleven transitional object. De fetisj krijgt dan in de fallische fase, in een later stadium dus, zijn uiteindelijke genitale betekenis. Het laatstgenoemde, de genitale betekenis, is volgens Greenacre (1969) een onderscheid tussen de fetisj en het transitional object. Bovendien is er volgens Roiphe en Galenson vaak wel sprake van een agressief hanteren en sadomasochistische fantasieën rond de fetisj. Eerder genoemd werd het feit dat het kind zijn transitional object zelden agressief bejegt. Tot slot wil ik nog vermelden dat naast de tactiele component en de geur vooral ook het visuele aspect bij de fetisj een rol speelt (Greenacre 1969); bij het transitional object is dit veel minder het geval.

Het transitional object en het borderline kind

In de pathologie komen verschijnselen vaak op pregnante wijze naar voren. Dat geldt ook voor de band die kinderen met levenloze voorwerpen aan kunnen gaan. Het resultaat hierbij kan allerlei groteske vormen aannemen, waardoor het kind ernstig in zijn functioneren en ontwikkeling gestoord raakt. Daarvan wil ik het volgende voorbeeld geven.

Een twaalfjarige jongen werd aangemeld wegens leerstoornissen en vreemd gedrag. Het bleek dat hij vanaf zijn tweede jaar op dwangmatige wijze metaalwaren en elektrische apparaten verzamelde. Vrijwel zijn hele dagelijkse leven, dat van zijn ouders en dan vooral zijn moeder, werd erdoor in beslag genomen. De zolder, zijn slaapkamer, de tuin en de schuur moesten zo nu en dan 'uitgemest' worden. Overal legde hij wat neer. Ondanks zijn meer dan gemiddelde verbale mogelijkheden, functioneerde hij verstandelijk op het niveau van de tweede klas lagere school. Hij had geen contact met leeftijdgenoten. Volwassenen vonden hem een vriendelijke, humoristische, intelligente jongen.

Wegens het niet groeien was hij in eerste levensjaar geruime tijd in het ziekenhuis opgenomen. Bij thuiskomst klampte hij zich aan zijn moeder vast. Dit deed hij later ook nog, wanneer hij in paniek raakte. Diagnostisch was er sprake van een borderline persoonlijkheid. Hij maakte geen gedesintegreerde indruk. Het denken en spreken waren nog samenhangend. Soms kwamen enkele concretismen en neologismen voor. Anamnestic waren er kortdurende angstaanvallen, die snel in een paniektoestand konden overgaan. Dit gebeurde onder andere wanneer zijn verzamelde metaalwaren en apparaten opgeruimd en weggegooid werden.

De levenloze voorwerpen dienden mijns inziens de integratie van zijn persoonlijkheid doordat zij de extreme desintegratieangst konden overbruggen. Een argument hiervoor was het feit dat zijn moeder altijd wat schroefjes en moertjes en een strijkijzertje bij zich had wanneer zij op bezoek gingen. De jongen was er dan mee bezig totdat zij weer naar huis gingen. Dat hij soms op de rand van de psychose balanceerde bleek onder andere uit zijn angst in de gymnastieklessen, bij de balspelen. Hij was dan bang dat hij letterlijk in stukken uiteen gegooid zou worden. Dat de separatieangst ook een rol speelde, bleek onder andere uit de sterke gebondenheid aan zijn moeder, vooral wanneer hij in paniek raakte.

Bij de borderline persoonlijkheid veronderstelt men een ernstige stoornis in de separatie- en individuatiefase. Fintzy (1971) beschrijft een borderline jongen van 5½ jaar, die tot zijn derde jaar gehecht bleef aan zijn fles en tot zijn vijfde jaar aan zijn dekentje. In de therapie brengt deze jongen iedere sessie een voorwerp mee van thuis. In totaal ging het om meer dan 1000 stuks: autootjes en ander speelgoed, stukjes hout, ijzer en dergelijke. Wanneer de therapeut de voorwerpen wil bekijken reageert de jongen met angst. Hij wordt paniekerig wanneer hij het voorwerp plotseling uit het oog verliest. De jongen speelt echter niet met de meegebrachte voorwerpen. Fintzy concludeert dat een langdurige band met het transitionale object de diagnose 'borderline personality' doet vermoeden. Frijling-Schreuder (1969) noemt de fetisjistische trekken bij borderline kinderen. De fetisj kan dan, zo zegt zij, een transitionale object voorstellen of een primitieve identificatie met een persoon door middel van iets wat bij die persoon hoort (apparaten, moertjes en schroefjes uit het voorbeeld). Fintzy schrijft dat bij de borderline patiënt het transitionale object verdwijnt. Eerder komt het op vermomde wijze naar voren. De verzamelwoede van de twaalfjarige jongen kan hier een voorbeeld van zijn.

De wijze waarop *borderline*-kinderen omgaan met levenloze voorwerpen vertoont overeenkomsten met de band die psychotische kinderen met een voorwerp kunnen hebben. Tustin (1980) spreekt in dat geval over 'autistic objects'. Het zijn harde voorwerpen, bijvoorbeeld een autootje. Aangenomen wordt dat psychotische kinderen vaak onvoldoende onderscheid kunnen maken tussen levend en niet-levend. Dat geldt voor personen en voorwerpen die ook nog gedeeltelijk als onderdeel van de eigen persoon ervaren kunnen worden, omdat psychotische kinderen ook eigen versus niet-eigen onvoldoende kunnen afgrenzen. Een en ander heeft, volgens Tustin, tot gevolg dat het gebruik van 'autistic objects' het contact met de ander blokkeert. Het verlies van de moeder wordt namelijk innerlijk opgevuld door het 'autistic object'. Daardoor ontstaat er geen ruimte voor veranderingen en psychologische groei. Dit in tegenstelling tot het *transitional object*, wat zich bevindt in de intermediaire ruimte: de ruimte bij uitstek voor creativiteit en psychologische groei (zie Winnicott).

Samenvatting en conclusie

Het uitgangspunt van dit artikel is de rol die levenloze voorwerpen bij de ontwikkeling van het zeer jonge kind spelen. Deze rol hangt vooral af van de kwaliteit van de moeder-kindrelatie. Levenloze voorwerpen bevorderen de ontwikkeling en dan onder andere, zoals vermeld, de *ego*-ontwikkeling. Het *transitional object* lijkt voor sommige kinderen noodzakelijk om de separatie van de omgeving, maar vooral ook van de moeder, te overbruggen en te bevorderen. Het is aannemelijk dat deze separatie aanvankelijk vooral tot stand komt door het afgrenzen van het eigen lichaam met behulp van sensaties in de huid. Op den duur ontstaat er een separatie meer in psychologische zin. Ook vindt er een overgang plaats naar andere interessegebieden, van het *transitional object* naar de omgeving en naar het speelgoed en dergelijke. Bij te lang vasthouden aan een *transitional object*, tot ver in de lagere schoolleeftijd, is er mogelijk sprake van een te grote separatieangst.

In de loop van de ontwikkeling kan een *transitional object* ook een andere betekenis krijgen: bijvoorbeeld een fetisj worden. Er is dan evenwel sprake van een gestoorde ontwikkeling. Het gebruik en de betekenis van levenloze voorwerpen kan dermate groteske vormen aannemen, dat de ontwikkeling vanuit dat oogpunt ook als reeds gestoord kan worden opgevat. Dit laatste ziet men vaak bij *borderline*-kinderen. Ook kan met behulp van het *transitional object* contact afgeweerd worden, zoals kort bij het 'autistic object' beschreven is.

Literatuur

Ajuriaguerra, J. de (1980) Le fétichisme. In: *Manuel de Psychiatrie de l'Enfant*, Masson, Paris, p. 439-440.

- Bak, R. C. (1974) Distortions of the concept of fetishism. *Psychoanalytic Study of the Child*, 29, 191-214.
- Busch, F. e.a. (1973) Primary transitional Objects. *J. Amer. Acad. of Child Psychiatry*, 12, 193-214.
- Busch, F. (1974) Dimensions of the First Transitional Object. *Psychoanalytic Study of the Child*, 29, 215-229.
- Fintzy, R. T. (1971) Vicissitudes of the Transitional Object in a Borderline Child. *Int. J. Psychoanal.*, 52, 107-114.
- Freud, A. (1965) *Normality and Pathology in Childhood*. Int. Univ. Press, New York.
- Freud, S. (1905) *Drei Abhandlungen zur Sexual Theorie*. Studienausgabe, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S. (1923) *Das Ich und das Es*. Studienausgabe, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Freud, S. (1927) *Fetischismus*. Studienausgabe, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main.
- Frijling-Schreuder, E. C. M. (1969) Borderline States in Children. *Psychoanalytic Study of the Child*, 26, 307-327.
- Gaddini, R. (1970) Transitional Objects and the process of individuation. *J. Amer. Acad. Child Psychiatry*, 9, 347-364.
- Greenacre, Ph. (1953) Certain Relations between Fetishism and Faulty Development of the Body-Image. *Psychoanalytic Study of the Child*, 8, 79-98.
- Greenacre, Ph. (1969) The Fetish and the Transitional Objects. *Psychoanalytic Study of the Child*, 24, 144-164.
- Hoffer, W. (1950) Development of the Body-Ego. *Psychoanalytic Study of the Child*, 5, 18-23.
- Holter, F. R. e.a. (1961) Psychologic Considerations of the skin in Childhood. *Pediatric Chronicles of N. America*, W. B. Saunders, Philadelphia.
- Hong, K. M. (1978) The transitional Phenomena. *Psychanalytic Study of the Child*, 33, 47-79.
- Kafka, J. S. (1969) The body as Transitional Object, A Psychoanalytic Study of a Self-Mutilating Patient. *Br. J. Med. Psychol.*, 42, 207-212.
- Lichtenberg, J. D. (1981) Implications for Psychoanalytic Theory of research on the Neonate. *Int. Rev. Psychoanal.*, 8, 35-52.
- Litt, C. J. (1981) Children's Attachment to Transitional Objects. *Amer. J. Orthopsychiatry*, 51, 131-139.
- Provence, S. e.a. (1961) Effects of Deprivation on Institutionalized Infants. *Psychoanalytic Study of the Child*, 16, 189-205.
- Roiphe, H. e.a. (1973) The Infantile Fetish. *Psychoanalytic Study of the Child*, 28, 147-166.
- Roiphe, H. e.a. (1973) Object-loss and Early Sexual Development, *Psychonal. Quart.*, 42, 73-90.
- Roiphe, H. e.a. (1975) Some observations on Transitional Objects and Infantile Fetish. *Psychoanal. Quart.* 44, 206-231.
- Sperling, M. (1963) Fetishism in Children. *Psychoanal. Quart.* 33, 374-392.
- Spitz, R. (1951) The Psychogenic Disease in Infancy. *Psychoanalytic Study of Child*, 6, 255-275.
- Stevenson, O. (1954) The First Treasured Possession. *The Psychoanalytic Study of Child*, 9, 199-247.
- Tustin, F. (1980) Autistic Objects. *Int. Rev. Psychoanal.*, 7, 27-39.

- Winnicott, D. W. (1953) Transitional Objects and Transitional Phenomena. *Int. J. Psychoanal.* 34, 79-89.
- De Witte, H. F. J. (1980) Over de ontwikkeling van het transitional object. *T. v. Psychiatrie*, 22, 296-311.
- Wulff, M. (1946) Fetishism and Object Choice in Early Childhood. *Psychoanal. Quart.*, 15, 450-471.